

Т.М. Пляченко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ

З ІСТОРІЇ ОРКЕСТРОВО-АНСАМБЛЕВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Анотація. У статті проаналізовано науково-методичний і практичний досвід оркестрово-ансамблевої підготовки майбутніх учителів музики, розкрито структуру й зміст оркестрових занять у вищих педагогічних і мистецьких навчальних закладах кінця ХІХ – ХХ століть.

Ключові слова: майбутній учитель музики, оркестрово-ансамблева підготовка, оркестровий клас.

Аннотация. В статье проанализирован научно-методический и практический опыт оркестрово-ансамблевой подготовки будущих учителей музыки, раскрыта структура и содержание оркестровых занятий в высших учебных заведениях сферы образования и искусств конца ХІХ – ХХ веков.

Ключевые слова: будущий учитель музыки, оркестрово-ансамблевая подготовка, оркестровый класс.

Актуальність цієї статті зумовлена необхідністю вдосконалення оркестрово-ансамблевої підготовки майбутнього вчителя музики, метою якої є розвиток у студентів навичок ансамблевого виконавства та формування готовності до роботи з музично-інструментальними колективами (професійними, аматорськими, навчальними). Успішність цього процесу залежить не тільки від ефективності впровадження інноваційних педагогічних технологій, але й від використання набутого у цій сфері науково-методичного і практичного досвіду. Тому доцільним ми вважаємо дослідження історичного аспекту оркестрово-ансамблевої підготовки студентів вищих педагогічних і мистецьких навчальних закладів.

Аналіз публікацій з досліджуваної проблеми показав, що різні аспекти оркестрово-ансамблевої підготовки майбутніх учителів музики висвітлені у працях вітчизняних науковців і музичних педагогів (Ю. Бай, Б. Брилін, В. Дряпіка, О. Ільченко, Ж. Клименко, В. Кучерук, Н. Кучерук, В. Лабунець,

В. Лапченко, В. Лебедев, І. Маринін, В. Овод, О. Олексюк, В. Орлов, Я. Сверлюк, В. Федоришин та інші), а також відображені у навчальних програмах з фахових дисциплін. Проте зміст, форми, методи й засоби оркестрово-ансамблевої підготовки студентів вищих навчальних закладів у різні історичні періоди ще не знайшли належного висвітлення в науковій літературі, що й визначило завдання нашого дослідження.

Мета і завдання статті – проаналізувати досвід та виявити позитивні тенденції оркестрово-ансамблевої підготовки студентів вищих навчальних закладів кінця ХІХ – ХХ століть з метою їх застосування у фаховій підготовці сучасного вчителя музики.

Виклад основного матеріалу. Зміст оркестрово-ансамблевої підготовки студентів вищих навчальних закладів визначається специфікою фахової діяльності артиста й диригента професійного оркестру або керівника аматорського музично-інструментального колективу. Досвід практичної підготовки таких фахівців знайшов своє відображення у навчальних програмах з дисциплін оркестрового циклу, а також у науково-педагогічній і навчально-методичній літературі.

Система оркестрово-ансамблевого навчання студентів у вітчизняній вищій школі формувалася протягом минулого століття, починаючи з 1920-х років, коли відбувалася реорганізація музичних навчальних закладів і до структури консерваторій були введені нові факультети й відділення, які здійснювали підготовку керівників професійних та аматорських музично-інструментальних колективів.

Основними складовими фахової підготовки оркестрових диригентів у консерваторіях було визначено: 1) формування техніки диригування (диригентський апарат; функції рук диригента; метричні схеми; ауттакт, затакт; показ вступу і зняття звука; диригентські штрихи; правила тактування фермат і пауз; поліметрія в тактуванні; динаміка в диригуванні; диригування акомпанементу тощо); 2) роботу над партитурою (ознайомлення з твором;

теоретичний і виконавський аналіз партитури; структура твору; мелодія, поліфонія, гармонія; звук, динаміка, темп, ритм, агогіка, фактура, штрихи, аплікатура тощо); 3) роботу з оркестром (репетиційна техніка, особливості спілкування з оркестрантами); 4) концертне виконання твору (як творче втілення набутих умінь і навичок; як специфічна форма спілкування виконавців і слухачів) [2].

Як показав ретроспективний аналіз навчальних програм консерваторій середини ХХ століття, формування основних диригентських навичок здійснювалося на заняттях з оркестрового диригування, які проводилися в індивідуальній формі двічі на тиждень по 1 годині. Навчальна програма з фаху за весь період 5-річного навчання була побудована таким чином, щоби студент опанував твори різних стилів різного ступеню складності, а державний іспит став своєрідним вінцем його навчальної роботи в консерваторії. Практичне закріплення набутих навичок оркестрового диригування відбувалося: а) на колективних заняттях з оркестрового класу, безпосередньо пов'язаного з подальшою професійною діяльністю студентів, до складу якого зазвичай увіходили студенти різних курсів; б) у процесі виробничої практики в музичних навчальних закладах і професійних оркестрах [8].

У програмах консерваторій 1940-х рр. було визначено основні завдання оркестрового класу: 1) виховні (опанування студентами високого рівня майстерності оркестрової гри; розширення їхнього музичного світогляду шляхом вивчення кращих зразків симфонічної літератури; виховання творчого ставлення до роботи в оркестрі з максимальним застосуванням виконавської майстерності, набутої у класах з фаху; розвиток артистичності учасника ансамблю, посилення його художньо-творчої уваги й почуття відповідальності за виконуваний твір у процесі концертних виступів); 2) дидактичні (виховання навичок правильного виконання динамічних відтінків; метроритмічне виховання; виховання ансамблевих навичок;

формування знань про стильові особливості творів різних композиторів і епох тощо) [8, с. 133-135].

В означених програмах у стислій формі окреслено основні завдання підготовки студентів консерваторії як оркестрових виконавців (артистів оркестру). Однак, ніяких вказівок щодо роботи студентів-диригентів з навчальним оркестровим колективом ми не знаходимо. Як зазначає М. Канерштейн у навчальному посібнику „Питання диригування”, методика репетиційної роботи є одним із найменш досліджених і мало розроблених питань теорії диригентського мистецтва, оскільки є багато різних чинників, які впливають на прийоми роботи з оркестром: умови репетицій та їхня кількість; кваліфікація оркестру; ступінь складності програми; стиль творів, відомі вони оркестрантам, чи виконуються вперше; індивідуальність диригента, особливості його творчого обличчя, досвід тощо [2, с. 135]. На думку педагога-диригента, неможливо дати універсальні рецепти зі складання плану репетицій, тому що неможливо заздалегідь передбачити питання, які можуть виникнути під час репетицій у живому звучанні оркестру, але в загальних рисах план репетицій зводиться до наступного: 1) програвання твору в цілому; 2) робота над деталями; 3) заключне програвання твору. Послідовність цих основних етапів роботи з оркестром над твором впливає з принципу – від загального до окремого, з наступним поверненням до загального [2, с. 136-137].

Поряд з індивідуальною і колективною формами навчальної роботи студентів практикувалося й групове диригентсько-оркестрове навчання, яке в основному здійснювалося в межах індивідуальних занять. Така форма роботи на початковому етапі диригентського навчання застосовувалась і в підготовці хормейстерів у вищих музичних і педагогічних навчальних закладах. Доводячи її корисність, К. Ольхов уважає, що диригуючи навіть двома виконавцями, студент може легко перевірити ступінь виразності своїх жестів, відчутти ефект присутності хору в класі, що має велике психологічне значення

і допомагає студентам виховувати необхідні для диригента волюві й артистичні навички.

Слід зазначити, що групова форма роботи зі студентами вже застосовувалася в кінці XIX – на початку XX століть у Московському Синодальному училищі на заняттях дисципліни „Диригування і сумісна гра” [9, с. 48], у процесі яких студенти набували практичних навичок хорового й інструментального диригування, вчилися працювати з партитурами, опановували різноманітні диригентські методи і прийоми, а також мали можливість тут же закріпити їх у роботі з навчальним струнним ансамблем, виконуючи хорові й камерно-інструментальні твори.

У цілому професійна підготовка вчителів музики кінця XIX – початку XX століть була орієнтована на вокально-хорову роботу, оскільки цей вид діяльності був домінуючим у загальноосвітніх навчальних закладах означеного періоду.

Ці тенденції простежуються і в навчанні майбутніх учителів музики в консерваторіях 30-х – 40-х рр. XX століття. Аналіз навчальних планів і програм музично-педагогічного факультету Московської державної консерваторії (який функціонував у 1933 – 1943 рр. і став родоначальником нинішніх музично-педагогічних факультетів та відділень педагогічних університетів) показав, що музично-інструментальна підготовка студентів за спеціальністю „Дитяче музичне виховання” здійснювалася на заняттях спеціального фортепіано (по 48 год. на рік для студентів I–V курсів), камерного ансамблю (по 24 год. на рік для студентів III–V курсів), концертмейстерського класу (по 72 год. на рік для студентів III–IV курсів), інструментування (по 96 год. на рік для студентів III курсу). Вивчення студентами масових музичних інструментів (народних, духових) увіходило до програми з методики позашкільної роботи (по 24 год. на рік для студентів III, V курсів) [11]. Проте, такі дисципліни, як оркестровий клас і методика

роботи з оркестром у навчальних планах музично-педагогічного факультету консерваторії цього періоду відсутні.

Виходячи з цього можемо стверджувати, що повноцінна оркестрово-ансамблева підготовка музичних педагогів середини ХХ століття здійснювалася лише на оркестрових факультетах консерваторій.

Зміст фахової підготовки керівника аматорського оркестру у вищих навчальних закладах культури визначається специфікою його роботи, яка значною мірою відрізняється від роботи диригента професійного оркестру чи ансамблю. Основою організації аматорського колективу є добровільне бажання та спільність інтересів його учасників – людей різного віку, різних професій, які прийшли у колектив з метою розширити свій світогляд, долучитися до музичного мистецтва, опанувати гру на музичному інструменті тощо. Як зазначає А. Каргін, самодіяльний оркестр – це художній колектив, якому належить засобами мистецтва виховувати, насамперед, самих учасників [3].

Тому викладачі вузів культури кінця ХХ століття у підготовці студентів до виробничої практики акцентують увагу на тому, що керівник аматорського оркестру має володіти всіма професійними якостями диригента, а також уміти: здійснювати підготовку виконавців – музикантів оркестру і солістів в процесі індивідуальних, групових, музично-теоретичних занять; знаходити резерви поповнення колективу; виховувати музикантів, формувати в них громадянські й морально-етичні якості; підтримувати в аматорів інтерес до занять; готувати приміщення до занять; настроювати інструменти оркестру; формувати репертуар; здійснювати інструментування, переписувати партитури й оркестрові партії; піклуватися про забезпечення колективу новими інструментами, костюмами та іншим необхідним майном; слідкувати за їхнім збереженням і ремонтом, оскільки керівник є матеріально відповідальною особою; організовувати концертні виступи, екскурсії, творчі

вечори тощо; брати участь у різноманітних культурно-освітніх заходах [4, с. 76].

У підготовці майбутнього керівника самодіяльного оркестру до репетиційного процесу дослідники вважають важливим формування трьох основних груп навичок: 1) конструктивних (самостійна робота з фаховою і методичною літературою; самостійний добір репертуару з урахуванням поставлених завдань та умов роботи колективу; самостійна підготовка нотного матеріалу до репетиції; самостійний аналіз партитури; самостійна робота над анотацією твору); 2) організаторських (вирішення питань технічного плану; організація навчально-творчої і виховної роботи в самодіяльному колективі); 3) комунікативних (встановлення педагогічно доцільних взаємин з учасниками оркестру; уміння чітко й переконливо висловлювати свої вимоги тощо) [12, с. 84-85].

Формування у студентів ВНЗ культури означених навичок здійснюється на заняттях фахових дисциплін і передбачає дотримання певних психолого-педагогічних умов, до яких В. Савін відносить: 1) диференційований підхід до різних категорій студентів; 2) виявлення й облік мотивів навчання студентів на оркестровому відділенні вузів культури та формування нових мотивів; 3) максимальне наближення аудиторних занять до реальних умов майбутньої практичної діяльності; 4) залучення студентів до науково-дослідної роботи; 5) створення керованої системи, яка б регламентувала процес формування навичок самостійної підготовки студентів [12, с. 85-87].

Ці положення є актуальними для організації оркестрово-ансамблевої підготовки майбутніх учителів музики. Аналіз навчальних програм для вищих закладів освіти 70-х – 90-х рр. ХХ століття показав, що підготовка студентів музично-педагогічної спеціальності до роботи з музично-інструментальними колективами в основному здійснювалася на заняттях оркестрового класу.

В одній із перших програм з цієї дисципліни 1974 р. (укладач Ю. Юровецький [10]) у загальних рисах сформульовано навчальні вимоги до студентів та завдання педагога (без визначення відведеного на цей предмет навчального часу). Наведений у програмі орієнтовний репертуар навчального оркестру представлений лише творами вітчизняних і зарубіжних композиторів для симфонічного та струнного оркестру, у той час, коли найбільш розповсюдженими на музично-педагогічних факультетах були оркестри народних інструментів, менше – духові, камерні і симфонічні. Деякі методичні вказівки стосовно роботи з оркестровими колективами знаходимо у навчальних програмах з методики викладання диригування. У програмі 1975 р. (укладач В. Овод [7]) визначено навчальні й залікові вимоги до студентів, наведено орієнтовний розподіл годин за основними темами навчального курсу та список рекомендованої літератури. Більш глибоко розкрито зміст цієї дисципліни у програмі 1973 р. (укладач Г. Сагайдак [13]), в якій наведено тематику курсових робіт і методичні вказівки щодо їх виконання. Лише дві з наведених тем присвячені диригентсько-оркестровій підготовці студентів – методика викладання оркестрового диригування; робота диригента з оркестром [13, с. 40-43], в яких висвітлено зміст підготовки студентів до роботи з оркестром, але не відображені специфічні для роботи керівника дитячого музичного колективу аспекти.

На основі аналізу означених навчальних програм ми можемо зробити висновок, що основна підготовка майбутніх учителів музики до роботи з оркестровим колективом здійснюється на заняттях оркестрового класу, які традиційно проводяться двічі на тиждень (по 2 години) і передбачають також індивідуальну підготовку студентів з опанування навичок гри на оркестрових інструментах.

На науковому рівні основні завдання цього виду фахової підготовки майбутніх учителів музики в 1980 р. сформулював О. Ільченко [1], визначивши роль оркестрового класу як навчальної дисципліни в системі

музично-педагогічної освіти, розробивши зміст навчання в оркестровому класі (структура занять, основні види роботи), виявивши специфіку поєднання індивідуального й колективного навчання, визначивши систему навчальних завдань, спрямованих на формування в студентів музично-виконавських якостей. Водночас, у дослідженні О. Ільченка основний акцент у підготовці студентів в оркестровому класі робиться на формуванні навичок гри на оркестрових інструментах та ансамблевих умінь, на розвитку інтерпретаційно-творчих якостей і здібностей, а конкретних вказівок щодо засвоєння студентами методів роботи з музично-інструментальними колективами у цьому дослідженні ми не знайшли.

У цьому контексті заслуговує на увагу програма з оркестрового класу Ю. Бая та В. Овода, (1992 р.), в якій окреслено основні завдання цього навчального курсу: 1) виховання в студентів професійних умінь і навичок гри в оркестрі; 2) управління оркестровим колективом на основі оволодіння методами роботи з оркестром, дидактичними принципами і знаннями психофізіології виконавства на оркестрових інструментах; 3) розвиток у студентів музичного слуху, музичної та емоційної пам'яті, музичного мислення, артистизму; 4) формування в студентів системи знань, умінь і навичок, які забезпечують можливість творчо здійснювати оркестрову роботу в загальноосвітній школі (володіння інструментарієм народного оркестру; способи спілкування з оркестром; методи досягнення оркестрового твору та його інтерпретації; вибір і накопичення репертуару для роботи з дитячими оркестрами) [6, с. 3].

Характерним для сучасної системи оркестрово-ансамблевої підготовки майбутніх учителів музики є те, що до варіативної частини навчальних планів багатьох педагогічних університетів та інститутів мистецтв уведено курс „Оркестрове диригування”. Разом з тим, на сьогоднішній день з цієї дисципліни для студентів педагогічних ВНЗ опубліковано не так багато навчальних програм (Н. Кучерук, „Оркестрове диригування”, 2005 р.;

П. Шиманський, Н. Кучерук, „Основи диригування”, 2007 р.). Їх аналіз дає змогу встановити термін індивідуальної диригентсько-оркестрової підготовки студентів та обсяг навчального часу в різних ВНЗ (по 1 годині на тиждень для студентів IV, або II – IV, або III – IV курсів), а також визначити основні аспекти диригентсько-оркестрової підготовки майбутніх учителів музики – специфіку, мету і завдання підготовки студента-диригента як керівника оркестрового колективу, навчальні вимоги до студента і зміст аудиторних індивідуальних занять, орієнтовний репертуар і рекомендовану літературу для самостійної роботи студентів [5].

Однак, в аналізованих нами програмах з оркестрового диригування, як і в багатьох програмах з оркестрових дисциплін для студентів ВНЗ культури (О. Гончаров, 2005 р.; Ю. Лошков, 2005 р.; В. Откидач, 2005 р.), не визначено функціональне призначення репертуарних творів. Лише в деяких програмах („Клас ансамблю”, 2003 р., укладач А. Гладких) ми знаходимо чіткий розподіл навчального репертуару за роками навчання, типами й видами оркестрів та ансамблів, вказівки автора щодо рівня складності творів, їхнього навчального призначення, жанрової різноманітності, складу виконавців (ансамблі духових інструментів, естрадні ансамблі, струнно-смичкові тощо). Таких вимог слід дотримуватись і в розробленні навчальних програм для студентів педагогічних університетів, що сприятиме організації оркестрово-ансамблевого навчання студентів відповідно до змісту й специфіки діяльності керівника навчального або аматорського учнівського музично-інструментального колективу.

Висновки. Отже, аналіз науково-методичного і практичного досвіду оркестрово-ансамблевої підготовки майбутніх учителів музики дає змогу спроектувати способи вдосконалення цього процесу, які ми вбачаємо в розробленні нових навчальних програм та організації навчання в оркестровому класі відповідно до специфіки фахової діяльності вчителя музики як керівника учнівського музично-інструментального колективу.

Список використаних джерел:

1. Ильченко А.А. Повышение эффективности обучения студентов музыкально-педагогических факультетов пединститут в оркестровом классе : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теория и история педагогики” / А.А. Ильченко. – К., 1980. – 22 с.
2. Канерштейн М.М. Вопросы дирижирования : учеб. пособие [для музыкальных вузов] / М.М. Канерштейн. – М. : Музыка, 1972. – 253 с.
3. Каргин А.С. Воспитательная работа в самодеятельном художественном коллективе / А.С. Каргин. – М. : Просвещение, 1984. – 224 с.
4. Лебецкий Л.М. Производственная практика как возможность реализации творческих способностей студентов / Л.М. Лебецкий // Развитие творческих способностей студентов в процессе изучения дисциплин оркестрового цикла : сб. науч. трудов ЛГИК им. Н.К. Крупской. – Л. : ЛГИК, 1985. – Т. 99. – С. 73-80.
5. Основи диригування : робоча навч. прогн. [для студ. напряму 6.020204 „Музичне мистецтво” освітньо-кваліф. рівня „бакалавр”] / уклад. П.Й. Шиманський, Н.П. Кучерук. – Луцьк : Вежа, 2007. – 17 с.
6. Програми педагогічних інститутів. Оркестровий клас : програма [для студентів музично-педагогічних факультетів] / уклад. Ю.М. Бай, В.М. Овод. – К. : РНМК Міністерства освіти України, 1992. – 20 с.
7. Програми педагогічних інститутів. Основи методики викладання диригування [для музично-педагогічних факультетів] / уклад. В.М. Овод. – К., 1975. – 20 с.
8. Программа оркестрового класса // Программы специальных дисциплин оркестрового факультета консерваторий. – М. ; Л., 1946. – С. 133-139.
9. Программы Московского Синодального Училища церковного пения. – М., 1911. – Ч. I. – 90 с.
10. Программы педагогических институтов. Оркестровый класс [для специальности 2119 „Музыка и пение”] / сост. Ю.М. Юровецкий. – М. : Просвещение, 1974. – 8 с.
11. Російський державний архів літератури і мистецтва в м. Москва. Фонд 658 – Московська державна консерваторія: Оп. 14, спр. 803. – 19 арк.; Оп. 14, спр. 805. – 20 арк.; Оп. 18, спр. 908. – 105 арк.
12. Савин В.В. О воспитании навыков самостоятельной подготовки к репетиционному периоду производственной практики студентов / В.В. Савин // Развитие творческих способностей студентов в процессе изучения дисциплин оркестрового цикла : сб. науч. трудов ЛГИК им. Н.К. Крупской. – Л. : ЛГИК, 1985. – Т. 99. – С. 81-91.
13. Сагайдак Г.М. Методика викладання диригування : тематика курсових робіт і методичні вказівки до їх виконання (спеціальність „Музика і спів”) / Г.М. Сагайдак. – К. : Музична Україна, 1973. – 63 с.

Т.М. Пляченко. З історії оркестрово-ансамблевої підготовки майбутніх учителів музики.

Пляченко Тетяна Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри інструментально-виконавської майстерності Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка.

Summary. Scientifically-methodical and practical experience of orchestral-band preparation of future music teachers is analysed in the article, a structure and maintenance of orchestral employments is exposed in higher pedagogical and artistic educational establishments of end of XIX – XX ages.

Key words: future music teacher, orchestral-band preparation, orchestral class.